

Úton – több megállóval – Puskinlandba

„Távolban egy fehér vitorla / Tenger kék ködén átragyog. / Miért indult messzi országokba? / És otthonában mit hagyott?”

A Lermontov-sorok idézője rég elfeledte Katajev hetvenöt évvel korábban olvasott – a proletárforradalom legendáriumát hirdető – regényének történetét, de megjegyezte a fenti sorokat. Pedig olvasásakor kiskamaszként kissé a „forradalmi romantika”, a bolsevik tudatmódosítás hatása alá került. Persze soha nem támogatót üldözött matrózokat, de a „messzi országok” mindig vonzották. Messzi idegenből szólította meg egy moziban a *Patyomkin páncélos* című film. Lázadó hajlamát táplálta Eisenstein – hatásos – forradalom propagandája. Ma is látja maga előtt a híres lépcsősort, az azon lemasírozó katonacsizmák zárt kompozícióját, a mézarlás (matróz) áldozatait, akiket – később – azokkal azonosított, akiket '56 október 25-én a Kossuth téri sortűz – szemé láttára – terített le. Fenyegetően néz rá sötét tömegével a filmbeli hadihajó, s a békés élet reményét hirdetik a körülötte nyüzsgő fehér vitorlások, amelyek élelmet szállítottak a matrózoknak. Akinek egyike a középszerű regényben segítséget remélő üldözöttként jelenik meg.

A vénemberben még mindig lobog az utazási vágy. Megjelennek előtte a fehér vitorlák a kék tengeren. És a köd is, ami rég elnyelte sok egykori élményét. A *Szelek szárnyán*nak a történeteit olvasva képzeletében még mindig szabad lehet. Sok évvel a Katajev-regény után Oostendéből hajózott Londonba, ifjú feleségének megmutatni a Temze hídjait, a Bush House-t, Peter Brook színházművészetét, de még a komphajón megismerkedtek egy amerikai fiúval. A tengerek szerelmese megkérdezte: „- Hajdan Dickens minden óceánátkelés alatt tengeribeteg lett. Te hogyan úszad meg ezt New Yorkból jövet?” – A fiú röhögve magyarázta, hogy a hajózás nagyon drága szórakozás. Repülővel jött, az sokkal gyorsabb és olcsóbb. E sorok íróját ez döbbenetette rá, hogy a *Szelek szárnyán* repülő fehér vitorlák csak jelképei az utazási váagnak; semmi sincs úgy – minden más –, mint Herczeg Ferenc korában. De azért: Navigare necesse est! Szeretett utazni. Idegen világot és embereket megismerni. Ha lehet, meg is érteni.

TAXNER-TÓTH ERNŐ (1935–2025) Széchenyi-díjas irodalomtörténész, professzor emeritus. Kazinczy, Kölcsey, Vörösmarty, Eötvös életművét kutatta.

Hazájában közel fél évszázadig visszhangzott – főleg az utcákra kitett hangszórókból – a „Dicső Szovjetunió” magasztalása, miközben Katajev olvasója már Nagykanizsa szélén a „határsáv” tilalmi tábláiba ütközött. Aztán – jó sokára – felnőttként jutott el a Nagy Példakép birodalmába, ahol minden más volt, mint elképzelte. Ugyan hány árnyalata van a szürkének? A kopottnak? Az elavultnak? Vagy a szájaraknak? És a szívélyes jóindulatnak? Sőt! A ravaszságnak, a tiltótáblák megkerülésének... Először nem is jött rá, hogy az NKVD (KGB) uralma alatt fölnőtt, szűkösen, nehezebben, nála is korlátozottabban élő moszkvai kollégái (a hetvenes évek elején, a Béketábor közös „virágnyelvén”) azt akarták figyelmébe ajánlani, hogy Oroszország hagyományai – mindennek ellenére – léteznek. Élnek, vagy életre kelthetők. A bezárt templomok megnyithatók. Vlagyimir és Szuzdal gyönyörű fatemplomai alaposan meglepték, pedig már elég sokfelé járt a világban. És szorgalmasan itta a pravoszláv szerzetesek által készített finom mézsört. Mire nagyon óvatosan, sok nyelvi nehézséggel a lelkek is nyiladozni kezdtek. Eltűnt a rendszer igazi arca, hogy Moszkva határában, ahol a városból kilépők iratait a „Szervek” gondosan átvizsgálták, az állami autónak külön engedélye volt a további útra. Ez is kiváltság volt, mint annyi más. Néhány napra – hivatalos útján – az emlékező is kiváltságos lehetett. Velük volt a moszkvai irodalmi múzeum nagyhatalmú igazgatónöje is? Vagy csak jóváhagyta a betekintést a preszovjet világba? Nem emlékszik már. Még szállt volna a *Szelek szárnyán* (ahogy Herczeg Ferenc megírta), de a GUM Áruház városába repülőn érkezett.

Odessza meg nem érdekelte, noha sokszor hallotta, hogy a következő század második felében a híres „orosz búza”, amit ott raktak hajóra, s – olcsó árával – súlyos válságba sodorta dédapja nemes-földbirtokos családját. Csak Solohov hősei keltettek benne némi rokonszenvet. Az agyonmagasztalt SZU már akkor a hazugság földje volt. De Odesszában született Emil Giles, s így miközben koncertjére készültek, felesége megkérdezte: „Hol van ez a város?” – „Dél-Oroszországban” – vágta rá. Nem is volt rá kíváncsi, noha talán turistaként megnézhetné – megnézhetnék volna – ezt a Kazinczy korában fölvirágzott várost, és jómódban élő tatár, zsidó, francia és franciáskodó orosz lakóit. Akik Puskin ott tartózkodásakor színházat is nyitottak. Aztán az első világháborút követő káosz nagyrészüket kiirtotta. Ki tudhatja, milyen genetikai állománya van ma Odesszának, a modern orosz kultúra egykori zászlóshajójának? A múlton viszont a történelmi fölfordulás – és a holomodor – sem tudott változtatni: Puskin itt fejezte be az *Anyegin* első énekét, itt sétált a híres tengerparton, s nézte a fehér vitorlákat, noha ő nem volt a tenger – a vizek – szerelmese, mint az emlékező. Innen ment – kényszerből – a világ végére, a folyó- és állóvizekben gazdag Mihajlovszkójéba.

Vajon az emlékező miért nem ment el Odesszát saját szemével is megnézni? Sorolhatná az okokat a vörös hadsereg fölidézte oroszellenességtől, a kényszerű nyelvtanulás nehézségeitől a propagandában fölfújt oroszrajongás elutasításáig, szűkös jövedelmükig, valamint a beutazási lehetőségek megszerzésének

bürokratikus bonyodalmaig. Lengyelországba elvitték a cimborák kalandozni, Csehszlovákiában vagy Romániában már nehezebb volt „stoppolni”: a magyarul beszélőket kevés autós vette föl. Bulgáriába olcsó volt a társasutazás; igaz, őt egy marxista filozófussal zárták közös szobába, de ott nyaralt Marika is, akivel (félíg-meddig) egymásba szerettek. Mellette ülve tette meg élete legkínosabb utazását Várnából Burgaszba. Mert a lány meleg keze végig a rövidnadrágos combját simogatta, gondosan titkolt merészséggel, amit aztán szülei vigyázó szemei az utcénál megsemmisítettek. Csak egy kis történetecske maradt: Marika vette meg a fapalackba zárt rózsavizet, amit Juditnak hozott, aki azt soha nem nyitotta ki. Későbbi felesége megérezte a lezárt szagos vizes palackon a másik lány illatát. Pedig soha nem beszéltek róla.

Az emlékező már az irodalomtudomány kandidátusa volt, amikor – kutatásra hivatkozva – kiügyeskedett magának egy leningrádi (és rigai) kiküldetést. Nagy Péter városában a bolsevikok mesterként nyelvét magára erőltető tolmácnő, aki kifutott tejként ismételtette az odakozmált frázisokat: népek barátságáról, a békeharcról, a Béketábor sikereiről; elvitte a Mojka partján található Puskin-házba, ahol az asszony elfeledkezett az ideológiáról, áttévedt a költő legendás világába. Az orosz nyelvvel vívott keserves küzdelmeire emlékezve az egykori kanizsai gimnazista büszkén idézte neki: Я к вам пишу – de már nem tudta tovább mondani Tatjana híres levelét. A magyar szövegre sem emlékezett, s döbbenten vette tudomásul, hogy a száraz, vékonyarcú, ragadozó szájú, de ábrándosan kékszemű idősebb elvtársnő belefeledkezik a romantikus hősnő érzelmektől duzzadó szerepébe. Amikor magyarul idézte, megszépült. A ház eddig halottnak látott tárgyai, bútorai étellel teltek meg. Ő, aki sok kortársával együtt torkig volt Puskinnal, lelkesen kérdezősködött. Noha a „Puskinban” sok jó filmet látott, eltöprengett azon, ugyan miért kellett Budapesten ezt a nevet adni az elegáns Fórum Mozinak? Vajon kik vették meg a hatvanas években a Bizományi Áruházban kapható – drága – porcelán Puskin szobrokat? Mit akar elkapni Puskin jobb marka a leningrádi szobron? Hogy van az, hogy Puskin a bárisnyák és gyezsurnák helyett elegáns, bálozni szerető feleséget választott magának? Aki nem Zoja Kozmogjemszkjára emlékeztetett, hanem Anna Kareninára. És mi lehet a magyarázata, hogy Moszkva világszínvonalú Szépművészeti Múzeuma – a cári önkényuralomból örökölt klasszicista épületben – a költő Puskin nevét viseli? Ötven évig lenyűgöző oszlopsorai között ment munkába igazgatónője, Irina Antonova, akiről még szó lesz. Itt csak annyit, hogy hosszú „uralkodásának” nagyobbik része arra az időre esik, amikor a szovjet hatalom az orosz néppel együtt rajtunk is uralkodott, és a „békeharc” jelszavával vezette félre (máig tartó hatással) a Nyugat (benne Amerika) szellemi elitjét. És szervezte – nagy titokban – hatvannyolcban a Mao-idézetekért lelkesedő diákokat. Hamisította ügynökeivel a spanyol polgárháború borzalmait megjelenítő fényképeket. A középkorúvá érett magyar muzeológus ekkor nem gondolt a rigai (kedves) Puskin-szoborra, amit még nem láthatott (és az óta ugyanúgy eltávolítottak, mint a kijevit), továbbá hirtelen az jutott eszébe, hogy a szovjet

gyártmányú Puskin-életrajznak, amit elolvasott, a leggyakrabban ismétlődő szava a „megfigyelés” volt. Puskin költészetéről az a kérdés jutott eszébe, mennyire kulcsszó a Szovjetunióban: a megfigyelték? Mert megfigyelik.

Az öregemberre, amikor ezt leírta, szokatlan erővel tört rá az érzés, hogy „akkor” Rigában valamit elmulasztott. Eljutott ugyanis a Szovjet Tudományos Akadémia költségén a lett fővárosba is. Ehhez (hivatkozásként) talált egy 18. századi német újságot, amit Rigában adtak ki, s amiben magyar vonatkozású cikket keresett. Úgy vélte, a Lett Nemzeti Könyvtárban – a „Világosság várában” – biztosan megtalálható. Annak a gyűjteményébe olvastották ugyanis a negyvenes években a szovjet megszállók a Balti Németek Bibliothékáját. Szerencséje volt. Mindenekelőtt abban, hogy mások nem használtak föl más témákra több szovjet ösztöndíjat. Kéthetes tanulmányútra repülhetett Leningrádba. Nagy Péter cár városának monumentális palotáit meglepően jó állapotban tartotta a szovjet állam. Nem zártak be minden – agyondíszített – pravoszláv templomot, és szívesen mutogatták az egykori Téli Palota csodás műkincseit. Turisták sokasága állt sorba a pénztáraknál: szabadnapos katonák, tanár vezette diákcsoportok, rosszul öltözött kistisztviselők. És mindenütt oroszul beszéltek. A kiállításvezetők is. Az emlékező éjjel kettőkor – ezrek kíséretében – kísétált megnézni a „hidak kinyitását”: szép lassan fölemelkedett a két hatalmas középső rész, hogy helyet adjanak – a Balti-tenger felé vagy vissza – a folyón addig várakozó hajóknak. Az éjszakai csendbe dermedt Néva megelevenedett, a bámszokdók meg hangosan örvendeztek. (Évtizedek múlva, turistaként is sokat sértált a hatalmas városban, sőt egy kishajótúrára is befizetett. Mindent újra látott a csatornákról és a folyóról. Csodás volt.)

Leningrád akkori szürkeségével ellentétben szinte azonnal tapasztalta Riga elevenségét. Mindenütt sok színnel és több mosollyal találkozott. Hogy miért volt rosszabb a győztes Leningrád hangulata a leigázott Rigáénál? Olyan kérdés, amire nincs válasz. Vagy csak olyan hosszan, amire itt nincs hely. Talán mert a letteket a bele-nem-törődés szelleme mozgatta. Rigában biztos nem hajózott sem a Daugaván, sem a csatornákon. Ezért is kellett ide újra eljutnia – immár turistaként. Csak azt a magas panelházat nem találta meg, ahol a tolmácsnője lakott. Aki egykor a rigai állomáson várta. Fáradtan szállt le az éjszakai vonatról, noha kényelmesen aludt a négyszemélyes hálófülkében.

A háború előtt épült rigai pályaudvaron egy jelentéktelen külsejű, de szovjet körülményekhez képest elegáns és mosolygó fiatalasszony várta. A tolmácskodást „mellékesként” vállalta úgy, hogy közben németet tanított egy középiskolában. Segített vendégének kiigazodnia a Lett Szovjet Szocialista Köztársaság „Villis Lacis” nevű Állami Könyvtárában. Tudta, a kicsit budapestiesen szecseszsiós többszintes épületben hol a folyóiratolvasó, és kicsit nehézkesen, de oroszul elmagyarázta, a külföldi mit keres. Az orosz könyvtárosnő morcosan megírta a kéréslapot, a lett fiú barátságosan kihozta a lapköteget. De azért megkérdezte: „Können Sie die lateinische Buchstaben auf Deutsch lesen?” Amikor megmutatta a balti németek lapjában a mellette ülő tolmácsnőnek azokat a hazug

(és képtelen) történeteket, amelyekkel a magyar elmaradottságon gúnyolódtak az ott soha meg nem fordult „újságcsinálók”, az asszony jót nevetett. A magyar kutató elmondta kedvenc példáját, hogy – 150 év török uralom és folytonos hadakozás után – a hazájába eljutott német lapok szerint ott a gonosz boszorkány földbirtokosnő az éhenhaló jobbágygyerekek anyjának tejével eteti a kiskutyáit. Hozzá tette: „S a rágalomnak árján...” úszott tovább a magyar csónak. „Wie bei uns!” – És a tolmácsnő beleszépült, ahogy a saját példáit is hozzátette. A kandidátus végre talált néhány idézetet, amivel otthon bizonyíthatta, hogy nem járt hiába a SZU-ba, igaz, az nem annak a dicsőségét hirdette.

Alaposan bebarangolták az ősi várost. Az emberek másként viselték öltözköket, a kirakatok sokkal gazdagabb választékot kínáltak, mint amit az üzletekben találni lehetett. A vendéglőkben másként főztek, mint Leningrádban, a pincérek barátságosabbak voltak, a szálloda néhány recepciósja idegen nyelveken is beszélt, s minden nyugatiasabb volt, mint ott, ahonnan érkezett. Kiültek a járdára a még (újja) épülő Szent Péter templom elé, s a férfi valami csodára várt. Meg is szólalt a folyóparti város csúcsának látszó templomtornyában a harang. – „Figyeljen!” – mondta, s már hallották is – (egy éve naponta ötször) a lett népdalok dallamára írt „Rīga dimd” lágy melódiáját. Dalma pedig a rostocki katedrálisról tartott előadást, amit egyikük sem látott, de annyira nevezetes, hogy a Hansa-városban hű mását építették föl. Igaz, azóta sokszor átépítették, de Dalma tudta, mely részeket őrizték meg, csak vendége felejtette ezt el. Talán mert kissé túlságosan is összebarátkoztak. Másnap délelőtt egyedül kóborolt, s a könyvtárban ellenőrizte a szükséges idézeteket. Nem tudta, kik lehettek a feketefejük, akiknek egykori házát csodálta. A városházát kevésbé, pedig az is híres. Délután Dalma két kerékpárt szerzett, amire még vendége is sikerrel fölült, s kikerekeztek a tengerpartra. A víz hideg volt, távolból szovjet gyors-hajók figyelték, nem indul-e valaki az ősi hajóúton a szabad (?) világba. – „Ha szépen megkérem, itt marad ülve?” – Bólogatására az asszony ledobta ruháját, s meztelenül beszaladt a tengerbe. A kutató is el kezdett vetkőzni, de az asszony ijedten kiabálta: „Warten Sie, Warten Sie, bitte, ich komme schnell heraus.” Kicsit zavarta meztelensége, mert hazájában ez nem volt szokás (vagy felhívás volt keringőre?), de az asszony ezt szokta meg, viszont nem engedte, hogy hozzáérjen. Gyorsan törölközőt csavart magára, majd sürgetően – és elhárítóan – kiáltotta: „Schnell, schnell! Es ist sehr kalt.” – Mire ő is partra rohant a hullámokból, mielőtt a hadihajó megindult volna feléjük, s mindketten tudták, megszegették a szabályt. A vendég csak abban nem volt biztos, melyiket. Miután az asszony törölközőjével ő is letörölte magáról a vízcseppeket, hallgatagon visszakeréparóztak a városba. Hazakísérte Dalmát, aki a bejáratnál rámosolygott, s sürgősen bement a házba, nem történt semmi. Évtizedekig nem is gondolt a meztelenül úszkáló nőre. Vajon miért jutott mindez ötven évvel később újra eszébe? Ezzel majdnem véget ért a rigai kaland. De csak majdnem.

Iskolai szünnapon kellett az éjszakai vonattal visszautaznia Leningrádba. A tolmácsnővel és kislányaival beültek a régi pályaudvar esti szürkületbe borult

restijébe. Dalma elkeseregte, hogy a férje dühös volt, amiért ismét vendéget kíséretet helyett, hogy vacsorát főzne. „Pedig nincs is már feltétlen szükségük erre a pénzre.” – Itteni viszonyokhoz képest egészen jól kerestek, és semmire nem gyűjtöttek. „Nem érdemes. Valamilyen ürüggyel úgyis államosítanak” – És könnyek jelentek meg a szemében. A filmek is azt sugallták, hogy a nők könnyen sírnak. A vendég ingerültebb lett, amíg észre nem vette, hogy a vidám búcsúvacsorára számító Dana és Dora megrökönyödve bámulnak anyjukra. Ilyen nyilvános zokogást még nem adott elő, pedig a kedvükért egyszerre több szerepet is játszott. Nagyon szeretett együtt nevetni velük. Tátott szájjal és hangtalanul bámulták, de azért szorgalmasan fogyasztották a pirogot, amit Rigában máshol nem lehetett kapni. Itt viszont nem is volt más ennivaló. Fölugrott, hogy édes lötyöt hozzon a kislányoknak, maguknak meg egy-egy pohár vodkát. – „Nem szeretem – suttogta Dalma könnyfüggönye alól –, de most jót fog tenni.” A valaha elegáns étterem, most – szovjet ízlésű felújítása után – önkiszolgálóként működött, azaz nagyrészt üres volt. A beszállásra még várni kellett, ki kellett tölteni az időt. A zavarban levő vendég nagy nehezen képes volt megkérdezni: „– Mi baj, Dalma?” Talán a vodka hatására ki is robban belőle az elkeseredés: „Még az NDK-ba se juthatok el soha!” – zokogta.

A többször elmondott „Auf Wiedersehen” után a magyar világjáró fölszállt a vonatra. Abba a kocsiba, ahová a jegye szól, s benyitott a fülkébe, ahol már ült egy fiatal százados két korban hozzáillő nő társaságában. Az emlékező pánszlávul köszönt „dobri vecsert”, amiből rögtön megértették, hogy külföldi, s mindhárman óvatos mosollyal válaszoltak. Ülőhelye az ablakhoz szól, s nem volt még megágyazva. A százados szótlanul segítette föltenni a csomagját. A vonat lassan elindult. Abban a tudatban nézett ki az ablakon, hogy egyszeri látványban lesz része. Eltöprengett, milyen lesz a vonatablaktól a határ, ha eléri, noha úgy rémlett, hogy Riga felé ott meg sem álltak. Aztán behunyt szemmel látta a tolmácsnő arcán azt a jellegzetesség nélküli mosolyt, amellyel az állomáson várta. Majd azt a másikat, ahogy az orosz könyvtáros nővel beszélt, végül azt, ahogy a harang zenéjét magyarázgatta. Látta a könnyező, de azt nem, aki az öregember előtt jelent meg fél évszázad múlva meztelenül, csöpögő hajjal, szép keblére fűzött karokkal és... de ezt nem szabad leírnia.

Útitársai csendesen duruzsoltak, nem figyelt rájuk. Meg sem próbált egy-egy szót megérteni. Zajosabb volt a két szomszéd fülke: a vonat csattogásán keresztül is hallania kellett, hogy az egyikben – valószínűleg lettül – emelt hangon vitáznak, a másikban oroszul énekelnek. Aggódva gondolt a hosszú éjszakára, noha a vonat idefelé menetrendszerinti pontossággal érkezett. Most hajnalban érnek Leningrádba. A lettek elhallgattak, s ebből arra következtetett, hogy vacsoráznak. Ő eltelt a piroggal meg a vodkával, s olvasni kezdett. A szovjet tiszt – némi habozás után – barátságosan érdeklődött, honnan jött. „Ocseny haraso”, mondta válaszára. Vajon szolgált Magyarországon is? Ötvenhatban ehhez fiatal volt. A százados óvatosan körülnézett, s arra gondolhatott, hogy választ csak a vele utazó hölgyek értik, mert erre azt mondta, mindig csak a hazája földjén

szolgált, Afganisztánt eddig szerencsésen megúsza. (Azt azért nem tette hozzá, néhány tisztársa viszont ott maradt a nagy hegyek kopár földjébe temetve. Másokat koporsóban vittek haza.)

Nem, nem Rigából jönnek, onnan száz kilométerre, nyugatra van a bázisuk, azt persze nem közölheti, hol. Azt viszont elárulhatja, hogy Leningrád közelében laknak. Ott ismerkedett meg a feleségével, aki érettségizett nőként a tanácsnál volt könyvelő. Amíg vele nem költözött a bázisra. A másik nő a sógornője, aki – külön engedéllyel – meglátogatta a nővérét és annak férjét. Egyébként a leningrádi pártbizottságon dolgozik, s ő is férjezett. Nézze csak meg a jobb kezét, s Olga mutatta a jegygyűrűjét, a mellette viselt kísérő gyűrűvel, amelynek vörös köve sehogy sem illett jól szabott, divatos ruhájához. Ámuljon, tisztelt olvasó, mindez kibogarászható volt egy kandidátusi nyelvvizsga tudásanyagával. Azt viszont sehogy nem értette, mit magyarázott Olga egy *Pravdával* hadonászva. Már attól félt, hogy valami politikai vitába keveredik, amikor a százados átnyúlt a válla fölött, és a könyveit az asztalkáról hősünk ölébe ejtette. Kiderült, az asszony vacsorához akart megteríteni, erre szolgált a két nappal korábbi *Pravda*. Tiszteletére eldobható papírzsebkendőjével gondosan letörölgette az asztal felületét. Újságpapírban hozták magukkal a kenyeret, háromféle sajtot és valami felvágottfélét, amit a százados rohamkésével szájba vehető darabokra aprított. No meg egy üveg uborka is került az asztalra. Megint zsákutcába jutott utazni szerető barátunk: undorodott a nyomdafestékes papírba csomagolt ételtől, és éhes sem volt, mégsem utasíthatta egészen vissza a kedves kínálást. A sajtot választotta, aztán a kalauz teát hozott, azzal foglalta le magát. Megnyugtatóan, a sok ennivaló érdemi hozzájárulásom nélkül elfogyott, a jegygyűrűs sógornő leszedte az asztalt, azaz összegyűrte az újságpapír terítőt és a szemetesbe dobta. Belátták, hogy többre nekem nem futja, s heves beszélgetésbe bonyolódtak a leningrádi színházak pillanatnyi kínálatáról. Főleg a balettéről. Mindent tudtak a táncosokról és táncosnőkről, s nemcsak magánéleti kalandjaikról, hanem szakmai fölkészültségükről, s a zenék jellegéről is, amit persze csak töredékesen értettem, de kétségtelenül művészetkedvelő és ismerő útitársakkal töltöttem az éjszakát. Mindenesetre időben lefeküdtünk, s arra ébredtem, hogy a százados figyelmeztet, Leningrád külterületén járunk.

Az emlékező még meg sem melegedett az irodalmi múzeumban, talán még külügyi felelős sem volt, amikor azt a feladatot kapta, kísérje el Miroslav Krležát a Margit körüti ferences kolostor könyv- és levéltárába. Nem maradt ideje, hogy olvasson róla – és tőle. Viszont akkor már három darabját is látta. A Nemzetiben (Major Tamással, Lukács Margittal) a *Glembay Ltd* címűt, a Madách Kamarában az *Agóniát* (Tolnay Kláriveral, Ajtay Andorral, Bessenyei Ferencsel) és a Katonában a *Lédát* (Bara Margittal, Bessenyei Ferencsel, Kálmán Györggyel). Vagyis volt némi fogalma arról, milyen megtiszteltetés a kísérgetés feladata. Arra mégsem számított, hogy a drámaíró jól beszél magyarul, mert Pécsen és a Ludovikán végezte a Monarchia tisztiiskoláit. A fiatalember útközben azon lelkendezett,

milyen remek rendező Bojan Stupica, akitől a *Dundo Marojét* is látta Dubrovnikban (a szabadtéri színpadon). Meggondolatlan tapintatlanságával nem használta ki (most sem) a lehetőséget, hogy érdemi irodalmi kérdésekről kérdezze a híres író. Arra az öregember nem emlékszik, mi után kutatott Krleza a ferenceseknél. Csak sokkal később tudta meg, hogy a horvát rendtartomány is a budai provinciális hatáskörébe tartozik. Két eredménye is volt mindennek. Amikor először eljutott Zágrábba, Krleza emlékezett rá, és fogadta a Lexicográfiai Intézet igazgatói irodájában. Kopasz feje alatt csokornyakkendőben, elegáns öltönyben, világhírű íróként.

Így aztán magától értetődő volt, hogy hősünk közreműködött a budapesti irodalmi múzeumban fogadott Krleza-életműkiállítás szervezésében. Anyagát a Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémia Irodalmi Intézete állította össze és küldte. A budapesti felállítását Vujicsics D. Sztoján felügyelte. Korábban sokszor látta munkából jövet jellegzetes alakját a Váci utcában. Részben „igazi egyházi férfihoz” illő nagy pocakját csodálta, részben a vékony, délszláv szakos (Hadrovics-tanítvány) kislányt, akinek éppen hevesen udvarolgotott. Ő volt Marietta, későbbi felesége, majd özvegye, akit e sorok írója mintha az egyetemről ismert volna. Sztojánékkal várost nézni nagy élmény volt Zágrábban (és még nagyobb Belgrádban) mindenütt rengeteg épületre, történelmi szereplőre hívták föl a figyelmét. Több évvel később együtt voltak meghívottak a horvát fővárosban egy nagy (de elfelejtett) irodalmi ünnepségen. Mivel hősünk a kitüntetett vendéglátás ellenére sem érdeklődött különösebben az előadások témái iránt, irigykedve vette tudomásul, hogy Sztoján egy napra eltűnt, más elfoglaltságot talált magának. Másnap hazautazás közben tudta csak meg, hogy egy közeli szerb faluban volt disznóölésen, ahol bizony nem a horvát nemzeti öntudat kultuszát táplálták, hanem elnyomottságuk panaszaival árasztották el a pesti szerb pópa fiát. A horvát és horvát szakos vendégek közé pottyant magyar irodalomtörténész csodálkozva kérdezte: „Zágráb környékén szerb falvak vannak?” Az öregember e sorok írásakor már tudja, hogy csak *voltak*. Áldozatul estek a balkáni polgárháborúnak, éppen úgy, ahogy a másik fél szétlőtte Ragusa-Dubrovnik városának műemlékeit, amit azóta helyreállítottak. Épületek esetében ez lehetséges.

„Vesszen Titó, vesszenek a láncos kutyák” – hallja évtizedek távlatából saját diákkori üvöltését a nagykanizsai Sugár úton, amit parancsszóra – de kiforgatva – harsogott, hogy kamasz énje is kiélhesse magát. A velejéig hazug Rákosi-kor szellemében engedelmessé akarták őket nevelni. Azokat, akikből aztán ötvenhat lázadói lettek. Nagypapa a közeli Csáktornyan született, de a Titót gyalázó kisfiú csak felnőtt családapaként jutott el oda. Ahol minden szélesebb út a „jugó” diktátor nevét viselte, de ez őt egyáltalában nem zavarta. Amikor a Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémia vendégeként először volt Zágrábban, rögtön elmagyarázták, hogy azt – a Jellasics-szobor árnyakéban – néhány évvel a magyar kiegyezés előtt alapították, de az ebben rejlő gyűlöletmagot mi, magyarok sokáig észre se vettünk. Azt az egész délszláv tudomány

és kultúra összefogására hozták létre, csak utólag – a függetlenségi háborúk után – szűkítették nevét horvátra, szlovénre, szerbre stb. Nemcsak a tengert és Dalmáciát szerette, de bizony a zágrábi kollégái magasabb életszínvonalát és világlátottságát is irigyelte. A nyolcvanas évek végén Dubrovnikban az emlékidéző családja befizetett egy montenegrói kirándulásra, ami sok szép élményt tartogatott. Hazafelé már az utasok majdnem mind szunyókáltak, amikor a családapa fölfigyelt rá, hogy az utaskísérő angol nyelven előadást tart a többségében holland utazóknak Jugoszlávia egységéről. Már majdnem megérkeztek, amikor a szép belgrádi diáklány elmagyarázta, hogy az országban használt nyelvjárássok a közös szerb-horvát anyanyelv helyi változatai. Ahogy leszálltak, hősünk megkérdezte tőle: „Ugyan hol talál olyan horvátországi újságot, amit a jegyzetfüzetében látható cirill betűkkel nyomtattak?” Az öregember e sorok írásakor éppen egy Lembergről szóló könyvet olvas, s döbbenten veszi tudomásul, hogy az ottani nemzetiségi viszonyok – benne a gyűlölködés számtalan okával – kísértetiesen hasonlóak ahhoz, mint amelyek az egyik „délszláv” népet arra vezették, hogy lemészároljon a másiktól mindenkit, akit csak tud.

Kiegészítés: a „Gorenje-láz” előtti hónapokban egy magas rangú magyar diplomata azt bizonygatta a Zágráb-Belgrád közti autópályán száguldva, hogy a szovjet befolyás csökkenése után a fejlett jugoszláv könnyűipar fogja uralni Közép-Európa piacait. Annak ellenére, hogy nem Zastavával, hanem Mercedessel utaztunk.

Történetünk idején Jugoszláviába elég volt a piros útlevel, és sokan leírták már, milyen jól fogadták őket. Ebbe a többes számba tartozik az emlékező, akit talán Krleža iránta mutatott figyelmessége miatt kényeztettek. Leginkább az elegáns Vikica asszony, aki persze nem Zágráb boltjaiból öltözött. Csak az öregember gondol írásközben arra, hogy bőbeszédűsége ellenére családjáról soha semmit nem mondott. Ha voltak, felnőtt gyerekei voltak, de történeteiben „a férje” – „mein Mann” – sem jelent meg soha. Egyedül utazott rendszeresen Fiuméba (Rijekába), onnan katamaránnal Velencébe, majd vonattal ment Bécsbe bevásárolni. Hozzátette, az osztrák és olasz fináncok nem forgatják úgy föl a horvát utasok bőröndjét, mint a „jugó” szerbek. Vikica Matkovics úr titkárnője volt, talán már azelőtt, hogy a Jugoszláv Tudományos Akadémia Irodalmi és Színháztudományi Intézete vezetőjévé őt, a költőt, drámaíró és világfit igazgatónak kinevezték volna. Hogy ebben mennyi szerepe volt azoknak a kapcsolatoknak, amelyek egykor Tito partizánjaihoz fűzték, nem tudható, mert erről mindig másként beszélt.

Az emlékező azt is elfelejtette, hogy hívták azt a fiút, aki '56 őszén követendő példaként először ismertette meg vele a „jugó” öngazgatási rendszert, miközben a Rákóczi úton föl s alá sétáltak és politizáltak. Az államosítás belső ellentéteit azzal lehetne föloldani, magyarázta, ha a munkavállalók tanácsa gyakorolná a tulajdonosi jogokat – miután átalakítottuk Rákosi elvtárs örökségét. (És mindenkinek mindent megígérünk.) Lett is nálunk munkástanács, aminek a történetét jól ismerhetik abból az időből, amikor a fizikai munkát huzamosabban

soha nem végző Kádár János lett a diktatúra legfőbb díszproletárja. A megvalósult öngazgatással később az említett Intézetben találkoztam. Jellegzetes döntésük az volt, hogy a költségvetésük szűkösségét (van olyan költségvetés, amit nem érzünk szűkösnek?) azzal orvosolták, hogy hidegben nem fűtötték az épületet. Zágráb is elég távol van a forró égőtől ahhoz, hogy fűtetlen helyiségekben ne legyen kívánatos szellemi alkotómunkát végezni. Zágrábi kollégáink nem is jártak be munkahelyükre. Otthon, valamint könyvtárban-levéltárban dolgoztak, és elég szépen publikáltak.

Herr Matkovics folyékonyan beszélt németül és franciául. Nekem „szervusszal” köszönt a Monarchia nyelvén, és majdnem baráti viszonyba kerültünk. De azért – noha Vikica igazgatott – ő volt az igazgató úr. Alighanem sajnált bennünket, magyarokat szűkösebb viszonyainkért, ezért segített is mindenben, ami hatalmában állt. Főleg meghívásokkal, aminek hozadékáról Lőkös tanár úr sokkal többet tud. De térjünk vissza inkább Matkovics úrhoz, mert ott valami nem stimmel. A lexikon szerint Matkovics elvtárs 1974-ben lett az Intézet igazgatója, én viszont egész biztosan emlékszem (ami igen ritka), hogy egy évvel korábban (egy szeptemberi napon) tőle hallottam a chilei Salvador Allende bukásának friss hírét. Annyira meg volt rendülve, hogy hosszan fejtegette ennek a világpolitikára tett végzetes következményeit, s – amit később soha nem ismételt meg, pedig valamiért továbbra is kedvelt – meghívott ebédre. Vikica egy népszerű kerthelyiségben foglalt nekünk asztalt, ahol a főpincér a jól ismert vendégnek kijáró tisztelettel fogadta. Halat rendelt. Két pincér két-két tálcán tucatnyi megtisztított halat mutatott neki. Kettőt kiválasztott, megsüttette, s közbe hosszú beszélgetést folytatott az itallal a hozzá illő borokról. Plavac, amit Matkovics úr szeretett, nem lehet, mert nem illik a halhoz. Legyen Grasevino vagy isztriai Zlahtina. Végül Malvazia lett. A hal – alighanem orada (aranydurbincs) – csodás volt, jobbat azóta sem ettem. A fagyalt is, a bor pedig kiválónak bizonyult. Matkovics úr közben Matkovics elvtársá vált, ami nem illett hozzá, de egész ebéd alatt partizán táborokról és ott megismert emberekről mesélt, akik közül nekem csak Sinkó Ervin neve csengett ismerősen. Följánlotta, hogy legközelebb Sinkókat is meghívja, de erre nem került sor.

Az öregembernek itt arra kell gondolnia, hogy egykori megbízatása nemcsak vendégeskedésből állt (amit magán utak is kiegészítettek), de a vendégekről is gondoskodnia kellett. Ahogy hivatalos útjain ő is államköltségen (Nyugaton néha alapítványin vagy intézetin) vendégeskedett, minden cserekapcsolat arra épült, hogy a viszonzásról is gondoskodni kellett. És a vendégek – főleg az NDK-ból érkezettek – kívánságai néha bizony gondokat okoztak. Ő várta az érkezők többségét a repülőtéren vagy a Keletiben, másokat a tolmács. (A Lajtán túl ez nem volt szokás, elvárták, hogy az utas ki tudjon igazodni idegen városokban is.) A szállásra menet megbeszélték kívánságaikat, a már előkészített programajánlatot, majd megkapták a napidíjukat, a szükséges belépő- és színházjegyeket, útmutatásokat. Csak kevesen tartottak igényt állandó kíséretésre,

többnyire az, akinek nem volt szüksége tolmácsra, nélküle is boldogult. A többiek programjának teljes lebonyolítása a „külügyesre” várt, beleértve a hivatalos találkozókat, fogadásokat és esti kulturális eseményeket. Ebből eleinte gondosan kihagyta a családját, később néha felesége közreműködésére is szüksége volt. Aki fogadta a vendégeket, az kísérte ki őket elutazásukhoz is. Bár egyre gyarapodott azoknak a nyugati vendégeknek a száma, akiket az állam gondoskodó (és megfigyelő) szerepe nem szoktatott erre: ők önállóan intézték útjaiknak ezt a részét. Az NDK-ból érkező vendégek voltak a leginkább vállalkozó kedvűek, a szovjetek kívánták a folyamatos gyámködést. Arra minden szinten ügyeltünk, hogy minél többet lássanak az országból és Budapestből, ahol a legtöbb időt töltötték. Csak a magam nevében mondhatom, hogy legfőbb örömöm ebben az volt, ha megkedvelték országunk sajátos ízeit és szellemi értékeit.

Önálló intézményként – 1949-ben – azzal a céllal hozták létre a Kultúrkapcsolatok Intézetét, hogy a hatáskörébe tartozó ügyeket „terszerűbben és egységesebben” lehessen kezelni. Nem tudom, hogy volt ez '56 előtt, később a nemzetközi kapcsolatok nagyrészt kezdeményezőjük munkája eredményeként jöttek létre. Főleg tudósok, művészek, írók vették ki ebből – nemzetközi összeköttetéseiket hasznosítva – a részüket. Sokan háború előtti barátságokat, szakmai és rokoni kapcsolatokat használták, továbbá elsősorban őket hívták meg nyugati országokba. Az előző fejezetben szó volt Tamási, Vas István, Illyés londoni útjairól, de e terén a pálma alighanem a világjáró Karinthy Ferencé. Miből, hogyan, nem tudható, de mint a korábbi irodalmi élet egyik reprezentánsa szinte havi rendszerességgel járta a világot. De a példa még bőven szaporítható lenne olyan külföldi kapcsolatokkal, amelyek aztán a KKI közreműködésével valósultak meg. Ehhez persze az kellett, hogy az illetőnek többet nézzenek el, és senkit ne zavarjon, hogy külföldön ellenzéki, itthon a rendszer érdemeinek nagy elismerője, a kiváltságosok egyik legkiváltságosabbja. Illés László is ezen az (ő esetében sokkal keskenyebb) úton kezdte építeni az irodalmi múzeum nemzetközi kapcsolatait. A közvetlen múzeumközi kapcsolatok révén az ügyintéző eljutott a „szocialista” fővárosok összes irodalmi múzeumaiba, s bizony élt a főigazgató által kiépített jó kapcsolatok lehetőségeivel: többször volt Moszkvában, Berlinben, Weimarban, Varsóban, majd Prágában is.

Az öregembernek nem sikerült tisztázni, hogy mikor számolták föl a KKI-t, s olvasztották feladatkörét a Művelődési Minisztérium Nemzetközi Kapcsolatok Főosztályába. Mindenesetre az emlékező tevékenysége második részében a Szalay utcában intézte azt, amit korábban a Dorottyában. (Útlevelekéréseket és a pénzügyeket, ritkán szóltak bele a kapcsolatépítés érdemi részébe. Az utazásokhoz jegyeket vettek, a vendégeknek szállást és napidíjat adtak, s így tovább.) Legtöbbször abban foglaltak állást, hogy párt- és protokollszempontból ki, milyen fontosságú vendégnek minősül; hol kell elhelyezni, milyen összegű napidíjat, színház- vagy hangversenyjegyet kap; tiszteletére ki ad – ha ad – ebédet, vacsorát. A muzeológus szintű vendégeknek a napidíjon és szálláson kívül más nem járt. Legföljebb, kivételesen, mert kivételek mindig vannak.

A második világháború után az UNESCO keretében létrejött a Múzeumok Nemzetközi Szervezete, az ICOM, amelynek – mint az szakmai körökben jól ismert – párhuzamosan működtek nemzeti és nemzetközi szakbizottságai. A nyolcvanas években az ICOM háromévente tartott közgyűlésein ezres nagyságrendben vettek részt a különböző országok múzeumi szakemberei. Ezek megrendezése – a magas részvételi díjak mellett is – költséges, de nemzetközi visszahanggal kísért vállalkozás volt. Rendezési jogát nehéz volt elnyerni, az NDK kultúrdiplomáciája azonban megcélozta azt. (Már ha ez nem csak találgatás, azaz pletyka.) A döntés egyfelől a pályázó ajánlatától függött, másfelől a Tanácsadó Bizottság is szavazott róla. Azaz a nemzeti és a nemzetközi bizottságok elnökeinek szavazatától is függött. Nem tudom, kinek jutott eszébe, hogy a viszonylag nagy – országos – irodalmi múzeumok döntő többsége a szocialista országokban működik (továbbá Hollandiában), ráadásul a legnagyobb ide sorolható szervezet az NDK-ban volt: az NFG (National Forschung- und Gedenstätten der Klassischen Deutschen Literatur in Weimar). Valószínű tehát, ha megalakul az Irodalmi Múzeumok Nemzetközi Bizottsága (az ICLM), elnökéül a szocialista országok valamelyik szakemberét választja. Az ICOM 1977-es közgyűlésének leningrádi ülésén elfogadták az ICLM létrehozására vonatkozó javaslatot. Az NDK vállalta, hogy Berlinben megszervezi annak alakuló és vezetőválasztó közgyűlését.

Az NDK miniszterhelyettes szintű delegációkat küldött a szocialista országokba, hogy irodalmi múzeumaik képviselőjét biztosítsa – az ott általános föl fogásnak megfelelően vezetői szinten. Mivel az elképzelést Illés főigazgató lelkesen támogatta, Berlin Magyarországot ebből a szempontból kiemelten fontosnak tartotta. Csakhogy ő már más területen dolgozott, utódját pedig nem érdekelték a nemzetközi kapcsolatok. E sorok írója részt vett az erről szóló megbeszélésen. Ráadásul a magas rangú német delegáció egyik tagja aránylag jól ismerte. Az NDK küldöttsége persze a minisztériumban is szóvá tette az ügyet, a magyar részről a múzeumi főosztály vállalta, hogy közreműködik a megvalósításban. Maga a főosztályvezető vett részt az ICLM alakulásáról szóló döntésben, majd elfogadta a német javaslatot, s e sorok íróját küldte Kelet-Berlinbe az alakuló ülésre.

Ennek azonban feltétele volt, hogy a magyar irodalmi múzeum képviselője tagja legyen az ICOM-nak, ami óriási kegy volt, mert az itteni a Nemzeti Bizottság tucatnyi tagja főigazgató vagy legalább helyettes volt. (Tagsági díjukat az állam fizette – dollárban.) Ilyen – már-már valószínűtlen, de a korra jellemző – előzmények után mehetett e sorok írója Berlinbe. Meglepetésére – NDK javaslatra – nem a weimari intézmény vezetőjét – vagy valamelyik munkatársát – választották meg az ICLM első elnökének, hanem a kelet-berlini Winckelmann Múzeum igazgatóját. Talán mert jól tudott angolul, s a régészeti bizottságban már belekóstolt a világszervezet munkájába. Ráadásul pártfogója is akadt, az ICOM nyugatnémet alelnökének személyében. (Ezt ki is használta később. Személyi szinten a német-német kapcsolatok mindig gyümölcsözően működtek.)

Ez – többek között – azért volt fontos, mert így sikerült a Béketáboron kívüli intézményeket is bekapcsolni a munkába. A szocialista országok öt képviselője mellett négy nyugati intézmény vezetője is megjelent. (Közülük Albert, aki ismert holland költő volt, s igen jó kapcsolatba került e sorok írójával.) Az elnökségbe a magyar küldöttet is beválasztották. A tagok nem mind értették egymás nyelvét, legtöbbször németül tudtak, de a hivatalos nyelv az angol lett, amit legjobban az új Chairman beszélt. Csak ő és a moszkvai igazgatónő ismerték kissé a Múzeumi Világszervezet (ICOM) munkáját. Natalja Vlagyimirovna Sahalova már a moszkva-leningrádi közgyűlésen is jelen volt. (Igaz, ő oroszon kívül más nyelvet nem beszélt.)

Az ICOM alapszabálya szerint – elvileg – minden tisztség három évig tartó megbízás, amit egyszer lehet meghosszabbítani. Az ICLM-elnök – Max Kunze – javaslatára a németesek azonnal tegeződtek, ami nagyban elősegítette a legnagyobb csoport barátságáá fejlődő közvetlen kapcsolatát, s ami a magyar küldötteknek nem volt ismeretlen, mert NDK-beli kollégáival már korábban összetegződött. (Noha ez Németországban – hivatali szinten – elég szokatlan.) Már Berlinben több közös programon vettek részt, több emlékház és nagyobb múzeumot látogattak meg. A működés meghatározó tényezője lett az az elhatározás, hogy az évenkénti közgyűlést lehetőleg mindig más és más intézmény vállalja magára. (Az elnökség tagjai ezen kívül évente még egyszer találkoztak, hogy előkészítsék a találkozókat.) A Berlinben megjelentek közül azonban senkinek (még a befolyásos moszkvai igazgatónőnek) sem volt felhatalmazása összejövetelek költséges szervezésére. Így aztán a soron következő elnökségi ülést is Berlinben tartották. Közben Moszkva fölkészült, hogy a következő közgyűlés szervezésével példát mutasson.

Már ekkor kiderült, hogy a szocialista országok múzeumai könnyebben rendeznek – csak helybeli költségekkel járó – konferenciákat, de nehezebben támogatnak külföldi utazásokat. A Nyugaton működő kisebb-nagyobb emlékházak fenntartói pedig inkább egyéni utazásokhoz járultak hozzá. A kölcsönösség szelleme ezen az alapon bizonyult életképesnek: a következő hat (illetve összesen tizenkét) évben nem kellett részvételi díjat kérni, szállást és főétkezéseket, valamint az egyre érdekesebbé szervezett kirándulások költségét a vendéglátó intézmény (vagy ország) állta.

Az ICLM tagsága az első és a második elnök hat-hat éve alatt megduplázódott. A Mexikóvárosban tartott ICOM Közgyűlésen ugyan csak az elnök Max Kunze tudott (az NDK-kormány és nyugati ösztöndíj segítségével) részt venni. Újrajavasztásához nyilván hozzájárult a moszkvait követő prágai közgyűlés, valamint a düsseldorfi, weimari és budapesti elnökségi találkozók sikere. Meglepő támogatókészséget mutatott a francia kulturális kormányzat: – az egyik találkozót a párizsi Victor Hugo Múzeum közösen szervezte a Balzac Emlékházzal. A munka megindult, 1983-ban már egy működőképes szakmai szervezet választotta – Londonban, a Dickens House Múzeumban – új elnökké e sorok íróját, akit egyszer újrajavasztottak (három év múlva). Ennek eredményeként

majdnem minden európai múzeum után eljutott Argentínába, Indiába és Kanadába is. Érdekes: a mediterrán országokban csak turistaként járt, sem Spanyol-, sem Olasz-, sem Görögországban nem mutatkozott érdeklődés szakmai együttműködésre. A találkozók jobb és kevésbé jó, fontos és érdektelen előadásain az irodalmi kiállítások számos kérdését vitatták meg. Sajnos a gyűjtésről és megőrzésről kevesebb szó esett,

Az emlékező sorsa tehát ismét Londonban vett jelentős fordulatot. Rögtön azt kérdezte a Dickens House vezetője – David: „Tudtad, hogy Victoria királynő is Dickens-rajongó volt?” Vele már az előző közgyűlésen barátságot kötött. „Dickens itt, a Doghty Street 48-ban fejezte be a *Pickwick Klubot*, írta a *Nicholas Nicklebyt* és a *Twist Olivert*. Ezt a házat a húszas években annak a tudatában állították helyre, hogy elegáns környéken található, igazodnia kell a jómódú utca jellegéhez. „Igyekszünk minél több eredeti tárgyat beszerezni, de ez nagyon nehéz, még mindig nagy az érdeklődés. Neked is hozzon sikert ez az épület” – célzott az elnökválasztásra David, s jól látható helyre tette ki az ajándékba hozott magyar Dickens-könyvét. Szerzőjének „megkoronázásra” az itteni tanácstermecskében került sor, miután megválasztották. Davidról még többször esik szó, mert egyre jobb barátok lettek korai haláláig.

A végül megválasztott sokáig bizonytalan volt abban, eljut-e a londoni ICOM közgyűlésre. Anélkül nem lehetett volna megválasztani. Otthon csak repülőjegyet kapott, és szolgálati ablakot az útlevelébe, az ICOM ösztöndíja pedig oly szűkre volt szabva, hogy szállást rokoni alapon kellett találnia. A reá váró szereptől félt, szorongva gondolt arra, hogyan fogja betölteni feladatát? Hogyan teremti elő – más intézmények közreműködésével – a rendszeres találkozások közös költségének fedezetét. Minden útjának megszervezése külön ügyeskedést kívánt, magától semmi nem működik. Végül: noha a rá váró feladat nem volt világpolitikai fontosságú, a minisztérium lehetővé tette részvételét – néha évente többször is – az ICOM Tanácsadó Bizottságának párizsi ülésein, s útiköltséggel támogatta a többi utazásait is. Nyugaton, ahol közismerten sokkal magasabb volt az életszínvonal, és nagyobbak a fizetések, az emlékházak ritkán számíthattak állami támogatásra. Angliában a Dickens Múzeumot egy alapítvány tartotta fenn, David saját költségén vett részt az ICLM ülésein, csak az ICOM világtalálkozó költségeit fedezte részben London városa, részben a brit költségvetés. Feltehetően a szerény ösztöndíj miatt („hősünk”) esténként gyalog sétált ki East-Putneyba, ahol szállást kapott. Különböző útvonalakat választott ehhez, s így megismerkedett a város színes körülményeinek néhány érdekes elemével: üzletekkel, lakóházakkal, parkokkal, játszóterekkel és így tovább. (Csak azt sajnálja, hogy nem jutott ideje kimenni a közeli Wimbledonba is, noha a tenisz különösebben nem érdekelte.) Még Putney is többféle, az emlékező elegáns villanegyedben lakott, amelynek közelében komor bérházak sötét tömbje sorakozott. Az öt nap gyorsan elszaladt, azzal a remek kirándulással, amikor David egy bérelt kisbuszon elvitte a tagságot, hogy a városhoz közelebbi emlékházakat megismerjék.

Múzeumigazgató barátom naponta vonattal járt be otthonából London városába, s ha sietett, taxiba ült. Saját kocsiját csak este használta, például akkor, amikor sok évvel később színházba vitte az ICLM volt elnökét. Budapesti tartózkodásakor persze ő is vendégeskedett náluk, ahogy sokan mások is. Két nagy világfelfedező talált bennünk egymásra. A magyar persze inkább csak álmodozott a fehér vitorlákról, angol barátja viszont azzal készült irodalomtudósi pályájára, hogy egy-egy évre elszegődött nyelvtanárnak a Brit Birodalom afrikai és távol-keleti országaiba. Sok helyen megfordult, mindenütt jól érezte magát, s miután visszatért Londonba, irodalmi muzeológus és tudós textológus lett. Feleségével folytatták a nagy utazásokat, csak most már kényelmesebb körülmények között. Noha a városon kívül lakott, David London fia volt. Szeretett olvasgatni háromszintes, szűk alaprajzú házának kicsi kertjében, s ott terített az első vacsorához, amit nála kaptam. Velünk volt fogorvos felesége és egyik lányuk is, s arra vártunk – miközben a nők az ő kedvéért lelassított angolsággal a legújabb színházi bemutatójáról beszélgettek –, hogy David elkészüljön a „maláj vacsorával”. Sokszor ő főzött, mert csavargásai során nemcsak irodalomból készült föl, hanem a brit világbirodalom különböző konyhai remekeinek elkészítését is megtanulta.

Az ICLM elnök Berlinben egészen otthonos lett. Már mint Kelet-Berlinben, mert a nyugati szektorba csak a nyolcvanas évek végén jutott át. Dahlen múzeuma lenyűgözte, noha akkorra már a nagyobb intézmények jó részét – a British Museummal kezdve – bebarangolta. Legmélyebben képzeletébe vésett képeket azonban a tavakról őrzi. A fehér vitorlákról. Addig csak a FAL-ig jutott el, de azon belül is kötött néhány érdekes ismeretségre – vagy talán: barátságra talál. Többnyire az „Alexen” (az új, és nem a regénybeli Alexander Platzon) lakott, ahonnan a Sztálinbarokk panelsoráról elhíresült Karl Marx Allee kiindult. Jellegzetesebb része volt ez a Hauptstadt der DDR feliratokkal tarkított városnak, mint a tv-torony, tetején egy körbe forgó étteremmel, ahonnan át lehetett látni a Falon. E házak egyikébe kapott először (majd minden berlini útján) vacsora-meghívást Ilstől, a feledhető Johannes R. Becker emlékházának a vezetőjétől. Az egyik panel harmadik emeletén lakott kényelmesen berendezett, döbbenetesen szűk lakásában. Az egykori Hitlerjugend most a Német Szocialista Egyeségpárt oszlopos tagja volt, aki – hősi halott özvegyeként – egy nála jóval idősebb szabómesterből lett pártmunkáshoz ment férjhez. (Soha nem tudtam meg, hol nőtt föl az első házasságbeli fia, akiről csak ismeretségünk vége felé derült ki, hogy Nyugaton világjáró tengerész lett belőle.) Amikor vacsorára hívtak, a pártmunkás már nyugdíjban volt. A meghívás nagy szó volt Kelet-Berlinben, ahol a vendéglők bejáratát őrző pincérek (és pincérnők) addig senkit nem engedtek be, amíg valaki el nem ment, s maradt – gyakran idegen társaság kellős közepén – egy (vagy több) üres hely valamelyik asztalnál. Közbevetőleg: egy vagy két évvel később új barátja – Wolfgang – fedte fel neki a sűrű város csillogó gyöngyszemét, a „régie Berlin” megőrzésének szándékával rekonstruált Nikolaiviertel. Itt az Ephraim-Palais és a Knoblauchhaus mellett remek kiskocsmák

sokasága nyílt. Régi fényében állították helyre a konyhájáról nevezetes Fischer és Lustig vendéglőt is. Ezekbe időnként sorbaállítás nélkül is le lehetett ülni.

A budapesti irodalmi múzeum munkatársa Ilsével nagyjából egy évtizedig rendszeresen találkozott: munkatárscsere eredményeként hazájában is, aztán meg az ICLM összejöveleken. A nyolcvanas évek elején azonban meghalt a jó vacsorákat készítő férj, s Ilsét említett matróz fia meghívta Hamburgba unokát nézni. A kádernek ismert barátnő innen elfelejtett visszatérni, úgy látszik, a párt-nak és a nagy munkásmozgalmi költőnek közel sem volt akkora vonzereje rá, mint Ausztráliának, ahova – nem tudom hogyan – kitelepült. Itt hamarosan újból férjhez ment. A német újraegyesítés után harmadik férje is meghalt. Ilse visszaköltözött Berlinbe, de már csak e-mailben érintkeztünk. Századik születésnapja után végleg itthagya a földi világot.

Az aprólékosan precíz és lenyűgözően figyelmes irodalomtudós, Wolfgang majdnem mindenben más volt. Ha e sorok írója konzervatív forradalmárnak vallja magát, kelet-berlini barátja baloldali vonzalmaival volt konzervatív. Ezért kilencven után nem minden fejleményben értettek egyet: míg a DDR fennállt, kritikus volt sok mindennel, aztán meg sajnálta, hogy a kelet-német szocializmus is eltűnt a történelem süllyesztőjében. Persze Wolfgangnak soha nem volt mása, csak egy szűk kétszobás panellakása, idős korára is csak a feleségének lett autója. Az asszony angol műfordítóként kereste kenyerét, gyerekek nem volt, viszont igen szorosan összetartoztak. Inge férje minden angol nyelvi hibáját kijavította, noha Wolfgang ezen a nyelven is folyamatosan beszélt és szellemesen írt. Ezt Davidtól hallottam, akivel szoros levelezésben voltak. És vendégeskedett is nála. Hogy Wolfgang kapott-e maláj vacsorát, nem tudom. David temetésén viszont jelen volt (ahová e sorok írója nem tudott elmenni).

Wolfgang a Fal és a falazások előtt földalattival járt nyugat-berlini iskolájába. Az utóbbit egy közös sétájukon váratlanul árulta el. Ahol megálltak, az emlékezőnek is feltűnt négy lépcsősor, ami lefelé vezetett addig, amíg a sort fal nem zárta el. „Hallgasd – mondta Wolfgang –, alattunk száguld az Untergrundbahn az egyik nyugat-berlini állomásról a másikra. Valaha itt is megállt, innen mentem naponta iskolába.” Ritka nosztalgikus pillanata volt ez, ami aztán évekkel később ismét kilobbant komoly – sőt komor – lelkéből. Egy másik közös sétájuk (a nyolcvanas évek második felében) Koppenhága kikötőjébe vezetett. A Malmöbe induló nagy komphajó berakodását nézték. – „Mi lenne, ha mi is fölszálnánk, s átruccannánk Svédországba?” – Egész kivételesen az emlékező tette a kijózanító megjegyzést: – „Nincs elég pénzünk, s az útlevelünkben is hiányzik a svéd vízum.” – No meg, tette hozzá német barátja: „nem jöhetnénk vissza, illetve ha az NDK-ba beengednek, rögtön le is csuknának”. Aligha a Kleist Múzeum hiányzott volna további életéből, hiszen kutatásait bármely nagyobb könyvtárban folytathatta volna, s az emlékező biztosra vette, otthonával együtt a feleségét sem szeretné elveszíteni.

1989 novemberére az ICLM tagságának egy része baráti közösséggé alakult. Valószínűleg az elnöki mandátum lejártából következő otódlás kérdése miatt

ismét Berlinben ült össze a kibővített vezetőség öt vagy hat tagja, s a búcsúborozás kedvéért Wolfgang kis lakásában – tízpercnnyire az Alextól – szorongtak. De nem a szakbizottság, hanem a világ várható változásáról vitatkoztak, mert korábban elképzelhetetlen dolgok történtek. Az emlékező ugyan már a nyolcvanas évek közepén külön engedélyt kapott, hogy átmenjen Nyugat-Berlinbe, ami roppant egyszerű volt, hiszen a Friedrichstrasséről egyenesen odavitt a vasúti pálya. Csak éppen megfelelő irattal kellett bírni, ami kiállta a szigorú határőrség ellenőrző próbáját. E sorok írója az említett papírral (amit a magyar követség állított ki) el is jutott a pénztárig, ahol közölték, hogy magyar állampolgárként csak nyugat-német márkáért kaphat jegyet. Mivel a sok ott munkavállalási engedéllyel rendelkező kelet-német saját pénzével fizetett, ő is hosszú vitába bonyolódott a jegykiadóval. Egyre növekvő sort tartott föl. Egyszer csak egy természetes német félretolta, s minden további nélkül vett két retúrjegyet. Az egyiket barátságosan az ő markába nyomta, és pénzt sem fogadott el. Az ülés napjaiban azonban már nem volt szüksége külön engedélyre, mert mindenkit átengedtek. Sőt: azt kellett irigyelnie, hogy a Tiergarten pénzváltóinál a kelet-németek bizonyos összeget egy az egyben átválthattak nyugati márkára, ő azonban nem. A változás megindult.

Wolfgang lakásán ürültek a poharak, s Inge mindig új üveggel hozott a kamrából. Általában rossz minőségű bikavért vagy még szörnyűbb bolgár gyártmányokat. Öten vagy hatan, nyugatról és keletről azon vitáztak, elképzelhető-e, hogy a nagyhatalmak beleegyeznek a két Németország egyesülésébe. A Fal még két napig állt, de ő volt egyedül, aki ezt lehetőnek tartotta. A többiek azzal érveltek, hogy Németország egyesítését nem a szovjetek, hanem a britek és franciák fogják megakadályozni. Már a latinok tudták: „Errare humanum est...” A marxisták tették hozzá, hogy azért a tévedéshez makacsul ragaszkodni cél és nem ostobaság.

Berlinben ekkor nem volt ott prágai kollégám, akit az ICLM tagjai közül elsőnek ismertem meg a Tátrában sétálva. A Matica Slovenska vendégei voltunk egy kéziratárosoknak szervezett nemzetközi tanácskozáson. Ők szerveztek ide – a néhány évvel később nekünk is elérhető síparadicsomba – egy felfedezési élményt nyújtó kirándulást. Repülőablakból láttam már ekkora havas hegyeket, de azokon sétálni egészen más volt. A néhány évvel idősebb Richarddal akkor már három napja ismertük egymást, és összebarátkoztunk. Elárulta, nincs útlevele, nem utazhat külföldre, ez az ilyen konferencia az egyetlen lehetősége, hogy németül tudó kollégával beszélhessen. Az okot is elmondta: diákkorában cserkészvezető volt Prágában, majd tiltott szervezkedés vádjával az Uralon túlra vagonírozták. A Gulágon bányában dolgozott, majd '53-ban hazaküldték, s csodák-csodája az egyetemet is elvégezhetette, majd a Cseh Irodalom strahovi Múzeumában kapott állást. Mire az ICLM megalakult, vezető állásba is kerülhetett, mert a csehen és németen kívül angolul és franciául is beszél. Őt küldték Berlinbe az alakuló ülésre, aztán többször is találkoztunk. A nyolcvanas évek közepén már Nyugatra is utazhatott. Munkahelyi feladatai nagyjából azonosak

voltak az enyémmel, jól megértettük egymást. Budapest őszintén meglepte, mert a csehek felsőbbrendűségi tudatával mindig lenézéssel gondolt a magyarokra. Meg is magyarázta: Bécszet Csehországban született főtisztviselők irányították a Monarchia időszakáig. Prágában volt a legrégebb „német” egyetem, ami az ő idejében már a cseh nemzeti öntudat fellegvára volt. Máskor együtt jártuk be Franz Kafka városrészét. Szobája ablakából megmutatta – gondosan vigyázva, hogy más ne hallja – azt is, hol zuhant egy másik ablakból a mélybe Thomas Masaryk. Egyáltalában nem véletlenül. – „Beszéltél erről a fiatalabb kollégáiddal is?” – kíváncsiskodtam. – „Hová gondolsz?” – kérdezte, és a Károlyi-palotában éreztem magam.

A Párizsból – valószínűleg az ICOM titkárság – a Szajna völgyében Rouenig tervezett kirándulást. Nagy csalódásunkra azonban Normandia fővárosának híres katedrálisáig nem jutottunk el, mert Pierre Corneille emlékmúzeumában beleragadtunk rég elfelejtetett beszélgetésekbe. A takarékoskodó szervező úgy gondolta, francia finomságokból itt rendez táplálkozási megállót, ami még egy nagy adag almaborral kiegészítve sem került annyiba, mint a roueni vagy párizsi vacsora. Mire az almabor elfogyott, addigra egész józanon alighanem csak e sorok írója maradt, akinek nem ízlik a cidre. (Illetve csak calvadossá párolva kedveli.) Így aztán a világszervezetben uralkodó demokrácia erős többségi szavazatával visszatértek Párizsba. Amennyivel az irodalomtörténet nagyobbra tartja Corneille-t Rostandnál, az emlékhely hatása éppen fordított sorrendben maradt meg a tudatában. Jó színházi rendezők képesek arra, hogy életet varázsoljanak – színészeik játékával – a nagy francia drámaíró régimódi darabjaiba. Művelődéstörténeti háttérük rég kiesett a köztudatból, de a drámai Igazság, amit kerestek, ma is megrendítő – vagy elgondolkodtató – lehet. Az emlékház élettelen tárgyai azonban még az életvitel egykori jellegzetességeit sem tudják visszavarázsolni. Ám az ellenkezőjére is van példa: Edmond Rostand emlékháza Baszkföld határánál. Modern, háromszintes lakóházával sokkal elevenebb. És tekintélyparancsoló a Villa Amaga. Talán a sok fényképtől, ami a mi életünknek is rég része? Vagy a csodálatos franciakert közepén álló tó vízének csillogásától és a mellette lévő folyó sodrásától? Vagy csak a néző türelmétől és érdeklődésétől? Mert ha elég öreg, eszébe jut a *Sasfőök* meg a *Cyrano* valamelyik szép előadása? Nem emlékszem, hogy nagy elődje bármelyik darabját láttam vagy olvastam volna.

Lehet, hogy az öregember itt is összekuszálja a szálakat, s ez a kirándulás évekkel később volt, mint az ICLM találkozó a párizsi Victor Hugo és a Balzac múzeumban? Az elnök, nem sokkal az után, hogy gépe leszállt az Orlyn, bejárta először a Victor Hugo emlékházat, s nem nagyon keltette föl lelkesedését. (Angela pedig igazgatói irodájában nem éppen őt várta. Tört angolságával inkább elküldte a társrendező Balzac Emlékházba.) Önmagában ez még unalmasabb volt, de magas, sötét hajú, sötét szemű (mediterrán típusú) vezetőnöje szívesen fogadta, s ami szokatlan volt, lakására hívta vacsorára. Nem egyedül persze. Társaságul Jörgöt választotta, részben mert tudta, jóban vannak, részben,

talán mert közismert homoszexuálisként semmi veszélyt nem jelentett az érényekre. Jörg hozta önmagát: csokor virág helyett egy üveg borral hálálva meg a szíves meghívást. A Cité melletti Szent Lajos szigeten gyönyörűen berendezett lakásában várta az együtt érkező fiúkat, akik már nem voltak egészen fiatalok. Egyedül lakott, ezüsttel, porcelánnal terített asztalán maga szolgálta föl a francia különlegességeket. Bort ittak, majd konyakot, érdekes volt és gyönyörű lehetett volna, ha éjfélre nem rendel nekik taxit, s abba be nem tuszkolja két vendégét, akik közül egyiknek nem sok kedve volt elmenni. (A taxiköltségről nem beszélve.) Ki is szállt a kocsiból, s kedvelt szokása szerint gyalog ment abba a szállodába, ahol a többség lakott, Jörg kivételével. (Ő maga közösségének megfelelően választott szállodát.) E sorok írójának útközben sok minden eszébe jutott, csak az nem, hogy Párizs a szerelem városa volna.

Reggeli után beültek a Victor Hugóba konferenciázni, délben sétáltak egyet Wolfganggal, és palacsintát ebédeltek, délután újabb előadásokat hallgattak, majd megállapodtak, hogy vacsora után hol találkoznak. Ott is voltak, valamennyien. Többen, mint tucatnyian, köztük jó néhány francia kolléga és kolléganő. Végül egyre több közös témát találtak, eszmecseréjükben egyre közelebb kerültek egymáshoz. Ami a legjobban összefogta figyelmüket, az a táncparkett volt, ami leginkább két kolléganőjük képzeletét és ritmusérzékét mozgatta meg. De csak Angela és August táncoltak. Nincs abban semmi különös, ha egy ötvenes férfiban erős vonzalmakat támaszt egy nagyon csinos huszonéves lány.

Regényekben ezt fordított szereposztásban is olvashatjuk. Abban sincs semmi meglepő, ha egy félig-meddig idegenekből álló társaság erre fölfigyel. Különböző életkorú és nemzetiségű férfiak és (kisebb számban) nők megbámulják – eleinte tizenegynéháyan. Azután már csak hatan-nyolcan. A fiús „mag” marad végig együtt. Asztaluk fölött furcsa illatba szagolt a sokat tapasztalt pincér: az irigységgel összekeveredett csodálat szagát. „Hozhatok még két pezsgőt, uraim?” Az italt eddig August rendelte és fizette, minden palackot gondosan kiválasztva, s az asztaltársaság reméli, ez így is marad. A szerencse fia remekül táncolt, kissé kopaszodó feje után hosszú haja lobogott, és a lány kíváncsi teste szinte beleolvad az övébe. Ragyogó szemmel élvezték az együttlétet. Aztán leáll a zene, és úgy beszélgetnek a társasággal, mintha semmi közük nem lenne egymáshoz. De azért mindenki észrevette, hogy van. Sőt. Azt is, hogy a férfi szellemes, és szívesen beszél mindenféléről, a lány igyekszik követni, de most nagyon látszik rajtuk a korkülönbség. És fölizzik közöttük a színes és (még) színtelen élettapaszwrtalatok elválasztó tényezője. Mégis azt várják tőlük, hogy az első adandó alkalommal ágyba bújnak. Mindenki sejti, de senki nem tudja, hogy ez akkor – vagy már egy évvel előbb, amikor megismerkedhettek az ICLM jóvoltából – tehát már előbb, esetleg csak később – megtörtént-e.

Mert a férfi a csábítóból vezérré változik, s kis társaság együtt végigjárja – egyre fokozódó összhangban – a város tucatnyi mulatóját, ahová August nélkül soha nem jutottak volna el. Van, aki kaptos, van, aki mindentől el van kápráztatva, és nem látja a bejáratot. Mindenki álmos és fáradt. Minden elmúlik

egyszer. Jól jön a szálloda, ahol valamennyien laknak. Többségük vagy nem volt még Párizsban, vagy csak a bagett megvételéig, esetleg egy pohár bordói kihörpintésig és múzeumnézésig jutott, ami nekik – ICOM tagsággal – ingyenes. Másnap beülnek a Victor Hugo Múzeumba konferenciázni, nem veszik észre, hogy Párizs egyik legszebb terén vannak, délben már August vezényli őket egy olcsó, de finom vendéglőbe. A délutáni ülés lerövidül, mert August és Angela ajánlatára elmennek várost nézni. Este tánc. Már mint nekik kettőjüknek, és folytatódik az éjjeli Párizs fölfedezése. A másnapi üléseken csak a helybeli kolléganők vagy akik korán a szállodájukba szöktek, tudják nyitva tartani a szemüket, de ez senkit nem zavar abban, hogy kövessék két idegenvezetőjüket a Fény városának ízeit-csodáit keresve és kóstolgatva. És August azt is tudja, hogy kollégái zsebében nagyon kevés francia frank lapul, az élvezet mégis feledhetetlen. A tagokból baráti közösség rázódik össze, s már tudják az út meglepetését, hogy utolsó napjukon Angela elviszi őket George Sand nohanti házába, ami most emlékház. Reggel a buszba csupa komoly és elismert szakember ült be, hölgyek és urak, elvtársnők és elvtársak láthatatlan, de nagyon is érzékelhető Vasfüggönnyel elrekesztve. Aztán valahol fölcattan az együttes kacagás, amit harsány röhögés követ. Viccelődve mennek be az emlékházak meszterkéltségét magán viselő, kétszintes vidéki házba. Azt tudják, ki volt Balzac, azt sejtik már – sok kép alapján – milyen lehetett Victor Hugo, de George Sand (Aurore Dupin)? Valaki azt a mondja: George Sand és a szerelem. A másik kiigazítja: szerelmek. Veszélyes és veszélytelen viszonyok csupa világhírű íróval, művésszel (állítólag másokkal is).

Számos oka lehet annak, hogy az irodalmi emlékházak közül George Sandéhoz fűződnek e társaság legkedvesebb élményei. (Akkor is, ha szakmailag nagyobbra kell értékelni azt a teljesítményt, amivel a háború alatt elpusztult Goethe-szülőházat Frankfurtban – korhűen, persze csupa reprodukcióval – helyreállították.) Goethe egészen más miatt izgalmas személyiség, mint a francia író. Elődei könyvsikerei jobban élnek a 21. századi köztudatban, mint az övéi. Ráadásul a szintén szabados életű Mary Shelley közel annyi férfit hódított meg, mint ő. Mégis lenyűgöző élmény megállni Nohantban a szigorú és tekintélyes George Sand-emlékmúzeum földszintjén levő ebédlőben, ahol a kíváncsi látogatót állandóan ezüsttel és porcelánnal terített fehér abroszos asztal várja, amelynek minden terítéke mellett névjegykártya jelezi, hogy kinek a helye. Asztalfőn a háziasszonyé, mellett sorakoznak: Chopin, Liszt, Delacroix, Balzac, Turgenev... tányérjai. Az író nő életrajzaiban nem lehet elválasztani egymástól azt, ami megtörtént, s azt, ami a pletyka terméke: de egybehangzó, hogy – mások mellett – az említett urak, egyben világhírű művészek, mind megfordultak Madame Dudevan báróné ágyában. Ha azonban kicsit tovább gondoljuk, a korkülönbségek miatt az lehetetlen, hogy valaha is együtt ültek volna valamennyien ennél az asztalnál. De így hatásos. Lehet, hogy ez a kettősség – a félig igaz, félig nem – az emlékházak iránti érdeklődés fölkeltésének igazi titka?

E sorok írójának – az ICLM akkori – életében a Nohantba tett egynapos kirándulás azért is feledhetetlen, mert ez volt az első alkalom, amelyen az egész jelenlevő (sokan hiányoztak) tagság fölfokozottan jó hangulatban egymásra talált. Létrejött a szellemi összhang, a közös érdeklődés. Szeretném hinni, hogy ebben nemzetközi szakbizottságok keretében ritka szerelmi románc is szerepet kapott: Angela és August előzőleg már találkoztak Marbachban, de emlékezetes táncuk Párizsban került a figyelem előterébe. A marbachi találkozó a helyi irodalmi múzeum után kétnapos kiránduláson mutatta be a Necar völgy irodalmi múzeumait. Stuttgart környékén, egy Holiday Inn szálloda elegáns szobáiban, illetve (igen drága) éttermében fejeződött be. (A kirándulás költségét a Német Nemzeti Irodalmi Arhívum és a Schiller Társaság fedezte, de az italokat mindenki maga fizette – nyugati márkában.) Mellesleg: a magyar Wikipedia Marbach híres szülöttjeként csak egy labdarúgót említ, Schillerről nem vesz tudomást, sőt, a világ egyik legnagyobb irodalmi kéziratáráról sem, ami jelenünk értékrendjét is jelzi. E sorok írója hazautazott, de hogy mit tett Angela és August, akinek a felesége és két kislánya Marbachban élt, azt nem tudni. Mindenesetre Angela egészen szokatlan lelkesedéssel és találékonysággal rendezte meg a párizsi találkozót – amihez a nála sokkal tapasztaltabb August – hasznos tanácsokkal járulhatott hozzá. Remekül éreztük magukat.

E példának is köszönhetjük, hogy svéd kollégánk úgy szervezte meg a stockholmi találkozónkat, hogy Malmöben fogadta a résztvevőket, onnan busszal a tóvidéken keresztül Jönköpingbe, majd a fővárosba utaztatta. A Strindberg Múzeumban két napig ültette a társaságot szakmai előadásokkal és vitákkal lekötve. Az út gyönyörű volt, s a város fölfedezésére is jutott idő. Sőt Jörg az elnököt egy kis szigeten levő házába is meghívta roppant elegáns vacsorára, amit azonos nemű „felesége” készített. Ő az egyetlen, aki a tudósabb múzeumi munkatársak közül a felső-középosztály szintjén élt, vagyonához tartozott az a tóparti nyaraló is, ahol rögtönzött ebédet kaptunk. Dán kollégánk, aki aztán e sorok írójának utóda lett – egy következő alkalommal –, végigvitte az ICLM tagságát négy szigeten, s megnézték irodalmuk számos emlékhelyét, amelyek közül az emlékező legjobban a számkivetésben élő Bertold Brecht házára emlékszik, mert ott a tengert is megízlelhette. Hasonló sikert szeretett volna ő is elérni a jóval szerényebb magyar lehetőségek között az ICLM budapesti ülésének és a befejező kirándulásnak a megszervezésével.

(Folytatjuk)